

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 3—4

БЕОГРАД 1958

ДВА ЗНАЧАЈНА ПОДУХВАТА СЛОВЕНСКЕ НАУКЕ

Овде ћу говорити о два лингвистичка атласа које су издале Академија наука СССР и Пољска академија наука. Говорићу исцрпније о руском атласу зато што је уредништво атласа издало опширан и исцрпан коментар (од 1102 стране), а пољски атлас изашао је само у I^{вом} свом делу, тј. само атлас.

Већ се поодавно говори у нашој науци о потреби, управо неопходности, састављања и издавања оваквог атласа, па ће се из ових сумарних прегледа видети шта они претстављају и како треба разумети наше захтеве. По себи се разуме да је структура нашег језика друкчија неголи руског или пољског, иако се у различним правцима са њима додирује, па је разумљиво да и наш атлас мора одговарати особинама нашег језика.

Руски атлас носи назив *Атлас руских народних говорова централних области к востоку од Москве* (Атлас руских народних говора централних области на истоку од Москве). То је, наравно, само део руских говора, али, несумњиво, један од најзнатнијих њихових делова: ту су средњевеликоруски говори (они захватају и Москву) и са неруским становништвом у источном делу тих говора (испод 50%), на северу северновеликоруски говори а на југу јужновеликоруски. На осам уводних карата дати су сви административни, етнографски и историски подаци које треба узимати у обзир при испитивању ових говора: карта старих племена кривича, вјатича и племена средњег Поволжја, граница старих феодалних кнежевстава XIV-XV в., границе губернија и уезда (срезова) и сл. Свега има 279 карата in fol. (53x37 см.). Тај број карата је подељен на осам уводних (претходних) карата, затим 241 карту засебних језичких особина и 30 збирних карата (у којима се особине по неколико засебних карата своде на једну карту). Има карата у боји, а има их црно-бело (према по-

треби). Особине и њихове варијанте, којих има и до осам, каткада и више, обележавају се засебним знацима, тако да ти знаци на картама без означавања места (само са обележавањем река) дају врло јасну и прегледну слику особина језика. Треба имати на уму да су ти знаци у различним правцима удаљени на карти око 1 см., а њих има на свакој карти преко 900. С те стране ове су карте врло прегледне. Али има још нешто што им у великом степену повећава вредност. Све су карте рађене према одговорима добивеним на различна питања која се садрже у упитнику (или Програму за скупљање говорне грађе)¹. Тај је програм проучен у вези са осбинама 965 насеља, али је од тога ушао у карте материјал из 938 места. Сви одговори на питања програма, дакле њих 938, носе своје редне бројеве и поред сваког знака на картама стоји број одговора одакле је узет. То је врло важно јер се ту наводе и све друге речи у којима је у дотичном месту нађена иста особина, затим се ту дају и све друге напомене које су дали сабирачи материјала, а које нису могле бити претстављене на карти.

Целим послом око овог Атласа руководио је познати фонетичар и проф. Моск. универзитета Р. И. Аванесов, а њему су помагали, прегледали цео материјал и састављали карте д-р фил. наука В. Г. Орлова, шест кандидата филол. наука и А. К. Васиљева и К. Ф. Захарова. На терену скупљали су, по нарочитој препоруци и онштег и републичког Министарства просвете, стручњаци вузова (*вуз* скраћено *высшее учебное заведение*), који одговарају донекле нашим вишим педагошким школама. Таквих је 17 вузова (из Москве и са терена ових говора) учествовало у скупљању грађе, а, сем њих, и сарадници и аспиранти Академијиног института лингвистике. Неке су од тих институција скупиле до 265 одговора (напр. Московски градски педагошки институт Потемкина), мада их има који су дали и само један одговор (Маршански учитељски институт и др.). Широко и планско скупљање материјала по новом Програму отпочело је са 1946 г.

Програм по којем је грађа скупљана има 294 тачке, од којих иде на фонетику 67 тачака, на морфологију — 50 т., на синтаксу — 23 т. и на речник — 154 т.

¹ Цео наслов гласи: Программа собирания сведений для составления диалектологического атласа русского языка.

Напр. из фонетике: 4 т. гласи: „Какав се глас изговара место слова *e* (по старој ортографији *ѣ*) у првом слогу пред акцентом, а пред тврдим сугласником“. Ту се затим у шест тачака (од *a-e*) дају примери које испитивачи треба да испореде са дотичним говором (да ли напр. *река*, *рѣка*, *рјка* или *рика* итд.). Из морфологије гласи напр. т. 69: „какве наставке има инструм. именица ж. р. на *-a* (*я*)?“ Дају се примери за случајеве под акцентом и без акцента (*женѳи*, *женоу*, *женѳи*, *женѳю* или с *пѳлкой* (с *пѳлкаи*), с *пѳлкою* (с *пѳлкаю*), с *пѳлкѳи*, *пѳлкѳю*, с *пѳлкуи* или с *пѳлкую* и сл.); из синтаксе гласи напр. т. 127: „Да ли се употребљава уз глагол у прошлом времену реч *был* (мужик *был* за дровами шел и сл.)“; напоследку из речника су питања двојака: 1. „како се код вас назива“ напр. (т. 142) селачка кућа: *изба*, *хѳиѳа*, *курѳнѳ*... и сл. и 2. „да ли се код вас употребљава реч“ и какво је њено значење, напр. (247 т.) *керѳѳ* — мера за лан? и сл.

Језичке су карте састављене врло прегледно, напр. узмимо карту бр. 49: „Сугласник место крајњег *v* у основама“. Доле на маргини листа стоји:

- *ѳ* (*ѳосѳѳ*, *гоѳѳѳ* и сл.)
- забележено *ѳ*, *w*, *v* (*ѳосѳѳ*, *гоѳѳѳ* и сл.)
- ⊖ *x* (*ѳосѳx*, *гоѳѳx* и сл.)

По карти је стављено девет стотина и више тих знакова, и одмах се види да је први варијант најмногобројнији, да другог има нешто мало на западу у групи, а другде појединачно, а да трећег варијанта има сасвим мало поред другог и ретко у појединачним случајевима.

Сем ових карата, имамо на крају и тридесет збирних карата за које се узима по неколико карата (две, три па и више) на којима се изоглосама (обично разнобојним) обележавају заједнички географски односи. Наравно, тај посао са ових 30 карата није завршен и испитивачи-специјалисти морају поћи и даље.

Ако узмемо све што је у овом знатном научном предузећу дато, можемо слободно рећи да је у њему богата научна грађа која се може искористити у различним правцима (исп. о проблемима који се јављају на основу овог атласа на нав. м. стр. 112-118). Несумњиво ће се њиме осветлити многа и теориска и појединачна језичка питања; а ако се он сматра само као почетак језичких атласа и других крајева Русије — као што састављачи овог атласа

обећавају — онда имамо пред собом део грандиозног дела руске лингвистике.

Мали атлас пољских говора знатно је мањи од совјетског атласа. Он је израђен од радног колектива Лингвистичког завода Пољске академије наука у Кракову, под руководством К. Нича, познатог пољског дијалектолога, који је и један од најистакнутијих и најпризнатијих словенских дијалектолога уопште. У овом ^{првом} тому тога Атласа налазе се две помоћне карте и педесет карата дијалектолошких црта. Карте су веће од совјетских, оне су у Атласу пресавијене на двоје у вел. in fol. (34x51x2). У једној од помоћних карата износи се скица територијалне поделе Пољске у XIV-XVI в. (Великопољска, Кујави, Мазовше, Малопољска, Шљонск и др.) и мрежа тачака (главних испитаних теренских тачака овог Атласа има 92, а, сем тога, има и извешан број споредних тачака овог Атласа и узетих тачака из Атласа Поткарпања Малецког и Нича и на основу изоглоса З. Стибера са терена некадашњих Војводства ленчицког и сјерацког).

Иако је техничка обрада слична совјетској, ипак је структура овог Атласа нешто друкчија. Пре свега он обухвата све пољске дијалекатске области (изостављени су новозадобијени крајеви, са новим, смешаним становништвом), затим је главна тежина испитивања усретсређена на речничком материјалу и, до извесне мере, гласовном. Ја то објашњавам природом пољских дијалеката: они су, углавном, на својим старим местима, па је ваљало, пре свега, испитати оно што је могло дати нове резултате. Тако је напр. прва карта посвећена називима *куће* за становање (*dom mieszkalny*). Варијаната тога назива дато је девет и за свако је место обележено које називе и колико их употребљава. Најмањи је број места са једним називом, затим иде знатан број са два-три назива (којих је највише), а затим иду готово појединачна места са четири, пет и чак седам варијаната. Таквих, на првом месту, лексичких карата има око тридесет. Сем *куће* са деловима њеним, узет је *илуг* са свима својим многобројим деловима, затим још са већим појединостима *кола* и сл. Интересантно је да неки називи готово немају варијаната (или два-три), а неки имају и преко двадесет варијаната (један, в. карту 25, има чак 33!). Осталих двадесет карата посвећено је или гласовним цртама (удруженим каткада и са по којом морфолошком особином)

или опет лексичким особинама са по којом фонетском (или морфолошком) особином.

Већ се из овога може видети колико се значајних испитивања на основу овог атласа може извршити о развиту назива културних предмета и уопште о развиту језика, а у вези са тим и о развиту културе пољског народа. Ово је тек I том овог атласа, и из његова коментара сазнаћемо о целокупном предузећу мада и оволико колико је дато претставља знатан напредак за пољску науку.

Већ из разлике, која није само квантитативна, међу пољским и руским језичким атласом, може се видети колико и сама структура језика, а, нарочито, природа односа међу различним говорима условљава и природу изношења језичких црта. Тако ће и наш језички атлас имати свој облик који истиче из природе наших говора. Значај акцената за структуру нашег језика имаће нарочито место у њему, много веће него у пољском и руском атласу, исто тако и развитак облика. Знатни премештаји становништва нашег народа, такозвана метанастијичка кретања његова у прошлим вековима, тражиће од нас и примењивање нарочитих начина при изношењу језичких црта. О свему томе побринуће се оно тело које буде организовало састављање оваквог атласа код нас.

У сваком случају, сем свега онога што је у овом правцу рађено досада и код Руса и код Пољака, ова два атласа претстављају значајне датуме у развиту целокупне словенске лингвистике.

А. Белић